

производства протекают в правовой (процессуальной) форме, однако, кроме того, носят информационный характер: о времени и месте совершения исполнительных действий, о видах имущества, на которое обращается взыскание, о месте нахождения имущества и т. д. Система правосудия достигает своей цели, когда удастся удовлетворить юридическую заинтересованность сторон путем полного и своевременного исполнения решения.

В заключение хотелось бы отметить, что при такой постановке проблемы, при комплексном системном подходе к анализу правосудия по гражданским делам, который показывает многогранность и нелинейность системы, давайте зададимся вопросом: случайный или прогнозируемый результат работы системы правосудия?

Список литературы:

1. Кохановский В., Яковлев В. История философии // http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Kohan/01.php
2. Шутенко О. В. Невербальная коммуникация и её применение в гражданском процессе // Гражданский и арбитражный процесс. – 2014. – № 7. – С. 8–12.
3. История политических и правовых учений / Под ред. проф. О. Э. Лейста // <http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/index.htm>
4. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15>
5. Берг А. И., Спиркин А. Г. Кибернетика и диалектико-материалистическая философия // Проблемы философии и методологии современного естествознания. М., 1973.
6. Колин К. К. Эволюция информатики // Информационные технологии. – 2005. – № 1. – С. 2-11.
7. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 3. – С. 133–135.

*Коваленко Г. В.,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, к. ю. н.,
м. Харків*

**Аналогія закону та аналогія права: аргументоване тлумачення за
Роналдом Дворкіним**

Стосовно цього питання є важливою теоретична позиція видатного американського юриста і філософа Роналда Дворкіна (1931–2013).

Розглядаючи «важкі випадки» (hard cases), Р. Дворкін показав, що в повноцінній юридичній інтерпретації неможливо обійтися без врахування моральних принципів і цінностей.

Він вважає, що в кожній судовій справі можливо лише одне правильне рішення. Для ілюстрації цієї тези Р. Дворкін використовує образ ідеального судді Геркулеса, наділеного надзвичайним розумом, всебічними знаннями та моральними чеснотами [3, с. 159–160]. Реальні ж судді мають у своїй практиці намагатися формулювати свої рішення якомога ближче до тих, які виніс би

Геркулес. Якщо суддя цього не робить, він сам виносить вирок своїй компетентності і порядності. «Конституційний закон до тих пір не досягне справжнього прогресу, поки не виокремить проблему прав стосовно держави і не винесе її на власний порядок денний. Це аргумент на користь злиття конституційного закону і моральної теорії – поєднання, яке, як це не дивно, все ще не відбулось. Абсолютно зрозуміло, що судді бояться, аби домішок моральної філософії не забруднив їхньої чистої галузі; особливо побоюються вони впливу філософів, що ведуть мову про права, тому що примарні обертони цього поняття передрікають смерть здорового глузду. ... Утім, юристи не повинні відігравати пасивну роль у розвитку теорії моральних прав стосовно держави – принаймні, їм не слід виявляти більшої пасивності, ніж при розробці юридичної соціології та юридичної економіки. Вони мусять визнати, що закон не більш незалежний від філософії, ніж від зазначених дисциплін» [3, с. 219].

Таким чином, Р. Дворкін наполягає на тому, що судді можуть і мусять розглядати і застосовувати у своїх рішеннях певні принципи, навіть якщо вони впливають із філософських розмірковувань.

Згідно Р. Дворкіна, право є «інтерпретуючим поняттям» (interpretive concept [12, р. 87]), яке дозволяє нам орієнтуватися при незгоді суддів у «важких справах» (hard cases). Р. Дворкін присвячує свою книгу розгляду теоретичних розбіжностей у праві, чому ми маємо «вірити тому, що кажуть наші судді», і «приймати думки суддів саме такими, якими вони викладені у важких справах» [12, р. 90]. Він вважає незадовільним погляд на право як на простий факт (plain fact), згідно з яким завжди існує чинний закон, здатний раціонально вирішити будь-яку проблему (версія непрофесіонала), або погляд, що чинний закон має мовчати відносно деяких проблем, натомість суддя через свою дискреційну владу створює нове право (професійна академічна версія) [12, р. 111]. Обидві версії не влаштовують Р. Дворкіна.

Він пропонує ідею «права як порядності» (law as integrity), згідно з якою судді створюють раціонально і морально виважену мережу юридичних принципів, що і є основою права. Зазначимо, що розуміння Р. Дворкіним права як *integrity* відрізняється від концепції «інтегральної» або «інтегративної юриспруденції», запропонованої у 1950-тих рр. Дж. Холлом (Jerome Hall, 1901–1992) як поєднання моральних і правових цінностей [13, р. 17]. Незалежно від нього Г. Берман (Harold J. Berman, 1918–2007) у 1960–70 рр. під «інтегративністю» мав на увазі поєднання в єдиній теорії підходів юридичного позитивізму, природного права та історичної школи [9, р. 18]. На пострадянському просторі до цієї тенденції приєднуються деякі російські дослідники, наприклад В. Г. Графський [1], [2] та Н. В. Євдеева [5]. Р. Дворкін же має на увазі суто американське розуміння терміна *integrity*, як моральної чесноти – «щирості», «порядності», «чесності», – на відміну від притаманного математикам і філософам-онтологам розуміння *integrity* як «цілісності» [14, с. 22]. Саме останнє розуміння запропонував П. Таращук, коли переклав вираз «law as integrity» як «цілість права» замість «порядність права», «щирість права» чи «чесність права» [4, с. 183–295].

Р. Дворкін пропонує метафоричний образ ідеального Судді-Геркулеса, який нібито знає всі принципи і цілепокладання, необхідні для оптимального рішення і одночасно розбирається в усіх хитросплетіннях чинних законів. Таким чином, Геркулес є суддею з надлюдськими інтелектуальними здібностями, гуманністю і терпінням. Р. Дворкін пише: «Актуальне, сучасне право для Геркулеса складається з принципів, що забезпечують найкраще обґрунтування (*justification*), доступне для доктрин і засобів права. Його бог – судовий принцип порядності, який наказує, щоб він бачив, наскільки можливо, право як послідовне і структуроване ціле» [12, с. 401].

Зі слів Дворкіна випливає, що право перш за все ґрунтується на тлумаченні. У зв'язку з цим він висуває свою програму юридичної інтерпретації, пов'язуючи право з політикою та політичною мораллю. Крім того, Р. Дворкін розглядає право з урахуванням раціонально-логічного та мовного чинників функціонування права, як системи принципів інтерпретації законотворення та судових процедур, що постійно розвивається. Що стосується останніх, то суддя зазвичай не може просто застосовувати закон чи посилатись на який-небудь прецедент, не конкретизуючи закону, або уникаючи тлумачити прецедент. Він повинен завжди конкретизувати норму у контексті принципів, актуальних у даній ситуації, та давати змістовну інтерпретацію цим принципам, приймаючи до уваги попередню практику її тлумачення [12, с. 363].

Р. Дворкіна особливо цікавить, як судді вирішують, яким є право у «важких справах». Показуючи, що судді повинні *інтерпретувати*, а не просто механічно *застосовувати* колишні судові рішення (прецеденти), він розробляє загальну теорію інтерпретації, яка зокрема здатна пояснити, чому одна суддівська інтерпретація ліпша за інші. Р. Дворкін наполягає на тому, що для кожної важкої справи є лише одне правильне рішення, яке відповідає зобов'язанням суспільства поводитися з його членами у послідовний та принциповий спосіб.

Коли ми використовуємо термін «інтерпретація», слід перш за все розібратися, що саме ми маємо на увазі. «Якщо спільнота взагалі використовує інтерпретуючі поняття, поняття самої інтерпретації буде одним із них: теорія інтерпретації – інтерпретація практики більш високого порядку використання інтерпретуючих понять (*a theory of interpretation is an interpretation of the higher-order practice of using interpretive concepts*)» [12, с. 49]. Щоб уникнути непорозумінь і суперечок, які спостерігаються серед літературознавців, філософів та представників інших соціальних наук, Р. Дворкін пропонує свій підхід до визначення інтерпретації. «Якщо право є інтерпретуючим поняттям, будь-яка варта уваги юриспруденція мусить бути заснованою на деякому уявленні про те, що таке інтерпретація, і аналіз інтерпретації, який я здійснюю і захищаю у цьому розділі, є основою для всієї решти книги» [12, с. 50].

Р. Дворкін виходить з того факту, що інтерпретація у сфері права є тільки однією з різноманітних форм інтерпретації. Люди інтерпретують у багатьох різних контекстах, які можуть сильно відрізнятися між собою. Найбільш поширений випадок інтерпретації знайомий нам по звичайній розмові

(*conversational interpretation*). Ми інтерпретуємо звуки, або знаки, які робить інша людина, щоб зрозуміти, що вона сказала. Це повсякденний контекст. Так звана наукова інтерпретація (*scientific interpretation*) здійснюється в іншому контексті: ми говоримо, що вчений спочатку збирає дані і потім інтерпретує їх. Художня інтерпретація (*artistic interpretation*) дає ще одну форму: критики інтерпретують вірші, п'єси та картини, щоб висловити певні погляди на їхні значення. Форма інтерпретації, властива праву, схожа на художню інтерпретацію: обидві мають на меті інтерпретувати дещо створене людьми, як сутність, одночасно відмінну від них, тобто не того, що саме люди говорять, як у розмовній інтерпретації, і не подій, незалежних від людей, як у науковій інтерпретації. Ця подібність дозволяє розглядати правничу інтерпретацію як «творчу» (*«creative» interpretation*).

На думку Р. Дворкіна, розмовна інтерпретація є скоріше цілеспрямованою, а не причинною, як наукова інтерпретація, бо не пояснює окремі звуки мови, а приписує їм значення у світлі тих мотивів, цілей і проблем, які передбачає у суб'єкта мовлення. На підставі цих припущень здійснюються висновки щодо його «наміру» (*«intention»*). Так само і правничу інтерпретація є принципово цілеспрямованою, але її відмінність від звичайної розмовної інтерпретації полягає в її творчому елементі. Сама ж творча інтерпретація є не розмовною, а *конструктивною*, тому що передбачає свідомий вибір інтерпретатора. «Вибір кожного інтерпретатора мусить відобразити його думку, яка інтерпретація пропонує більше цінності для практики» [133, с. 52].

Аналіз інтерпретації поглиблюється в праці Р. Дворкіна «Закон Свободи. Моральне прочитання американської конституції» (1997) [10].

В цій праці Р. Дворкін заявляє, що американці були систематично введені в оману відносно того, що таке їхня Конституція, і як саме судді вирішують те, що вона означає. Справа в тому, що Конституція надає індивідуальні права в надзвичайно абстрактних термінах. Перша Поправка забороняє приймати закони, що «обмежують свободу слова» (*abridge the freedom of speech*); П'ята Поправка наполягає «на належному правовому процесі» (*due process of law*); Чотирнадцята Поправка вимагає «рівного захисту законів» (*equal protection of the laws*) для всіх громадян. Що означає ця абстрактна мова, коли вона застосовується до політичних суперечок, які розділяють американців щодо расової рівності та расового правосуддя, абортів, евтаназії, вищої міри покарання, цензури, порнографії, гомосексуалізму тощо? Судді, і в остаточному рахунку судді Верховного Суду, мають велику владу вирішувати для всіх громадян. Як їм слід вирішувати?

Р. Дворкін пропонує свою відповідь на це запитання, яку він називає *моральним прочитанням* Конституції. Він заявляє, що Білль про права слід розуміти як викладення загальних моральних принципів свободи, рівності та гідності, а окремі громадяни, адвокати і судді повинні інтерпретувати та застосовувати ці загальні принципи у відповідях на більш конкретні моральні запитання. Наприклад, чи дійсно свобода обрати аборт впливає з основного морального права, а її обмеження було б великою несправедливістю? В

детальних обговореннях конституційних проблем, яким присвячена більша частина книги, Р. Дворкін показує, що суддям у подібних важких справах постійно доводиться відповідати на ці конкретні моральні запитання. На його думку, моральне прочитання Конституції є єдиний спосіб, яким вони *можуть* прийняти рішення по складним справам.

Р. Дворкін визнає, що більшість суддів, політичних діячів та вчених юристів думають інакше. Вони вважають, що судді ніколи не повинні розглядати конституційні проблеми як моральні проблеми, тому що це було б *недемократично*, це означало б, що судді замінили б своїми власними моральними уподобаннями переконання конгресменів, які були обрані народом. Таким чином, вони наполягають, що судді мусять приймати рішення в деякий більш механічний спосіб, який не передбачає з їхнього боку самостійного морального судження.

Натомість Р. Дворкін вважає, що прийняття цієї позиції призведе до великих конституційних колізій. Моральне прочитання Конституції не суперечить демократії, а навпаки, є оптимальним шляхом її вдосконалення. Р. Дворкін звертає увагу, що суддя повинен розглянути розмаїття поглядів на те, чого вимагає право в даному питанні, відкинути ті з них, що не «узгоджуються» адекватно з минулими офіційними актами (конституціями, законами, прецедентами). Далі серед теорій того, чого саме вимагає право, – теорій, які адекватно узгоджуються з матеріалами судової справи, суддя вибере ту теорію, що найкраща з погляду моралі, і завдяки цьому його рішення стає досконалішим [8, с. 31]. Необхідно зауважити, що Р. Дворкін наполягає на можливості та необхідності дати моральне обґрунтування права. Цей процес значно полегшується тим, що, як відзначає С. І. Максимов, позитивне право неминує асимілює, концентрує в собі моральний зміст [7, с. 85].

Р. Дворкін наполягає на тому, що правові обмеження, накладені в тексті Конституції, на офіційну владу, повинні прочитуватися як моральні обмеження, а судді повинні оцінювати законодавчі та правові акти, приймаючи до уваги моральні аспекти. Тут слід сказати, що, на думку Р. Дворкіна, політична доктрина позитивізму являє собою теорію про те, як треба прочитувати та інтерпретувати Конституцію США. Він вказує на те, що називає «неадекватним філософським мисленням» та проводить розрізнення між двома ідеями щодо тлумачення в дусі *оригіналізму* – прочитання терміну, фрази, або всього закону у цілому в його оригінальному значенні. Мається на увазі те, що сказав чи бажав сказати законодавець.

Р. Дворкін розрізняє *семантичний оригіналізм* та *оригіналізм очікування*. З позиції семантичного оригіналізму (перша ідея) мова йде про те, що слова в конституційному тексті повинні представляти значення таке, яке збирався надати йому законодавець при прийнятті нормативного акту. Оригіналізм очікування (друга ідея) заперечує першу, стверджуючи, що і слова повинні мати значення за чинним законом, яке від них очікували [11, р. 29]. При розгляді питання стосовно конституційних прав, таких як свобода слова, права сексуальних меншин, право на аборт, евтаназію, порнографію, расові питання і т. п., він бере за основу принципи моралі, закладені в Конституції США і називає цей процес

«моральним» прочитанням Конституції США, ставлячи політичну мораль у центр конституційного права. Мається на увазі, що Верховний Суд США, керуючись принципами політичної моралі, робить її частиною закону.

Розкриття питання щодо теорії ухвалення судового рішення (класичної моделі юридичної аргументації в загальному праві) може бути досить цікаво продемонстровано на підставі того, що Б. Батлер визначає юридичний прагматизм як теорію, яка є критично налаштованою стосовно традиційних концепцій, особливо щодо теорії ухвалення судового рішення (*adjudication*). Класична теорія приділяє особливу увагу якості юридичних фактів, ретельному аналізу прецедентів і аргументації за аналогією. У юридичному прагматизмі підкреслюється, що право є практикою, специфічною у конкретному контексті, що воно не має раз і назавжди визначених підстав, а тому залишається інструментальним, тобто таким, що мусить постійно зважати на перспективу судових рішень. Прагматична позиція в юриспруденції породжує багато філософських питань до традиційних концепцій права.

Перш за все, це питання щодо *класичної картини ухвалення судового рішення*. Класична модель юридичної аргументації в загальному праві заснована на методі «кейсбук» (*casebook method*), використанні прецеденту та аргументів за аналогією. Метод «кейсбук» припускає, що істотні й вичерпні матеріали для юридичного рішення підсумовані в опублікованих думках, які супроводжують рішення по спорах у суді. Суддя, щоб винести належний вирок, досліджує різноманітні ситуації, проаналізовані в попередніх рішеннях по інших справах, які здаються релевантно подібними. Власне, кейсбук (дослівно – книжка випадків) є збіркою матеріалів типових справ, що містить у собі певні дані, необхідні для рішення. Від прецедентів і письмових думок суддів «дистиллюється» конкретний вердикт по розглянутому судом випадку. З огляду на юридичну суперечку, практик (суддя, адвокат тощо) розглядає попередні випадки для подібних ситуацій і потім намагається дистилювати підстави, які були прийняті як юридично відповідні для позиції його клієнта. Із цих джерел має бути зроблений юридичний висновок.

Ця класична картина юридичної аргументації вперше була запропонована колишнім деканом юридичної школи Гарварда К. К. Ленгделом (*Christopher Columbus Langdell*). К. К. Ленгдел створив перший кейсбук у якості освітнього інструменту, і пов'язав цей тип навчальної книги із Сократовим стилем навчання, що безроздільно панує в американській юридичній освіті. Кейсбук і Сократів метод припускають дещо замкнене і раціоналістичне уявлення про правові інститути. Інше впливове і більш сучасне джерело класичної моделі представлено в книзі Е. Леві (*Edward Levi*) «Вступ до юридичного міркування» Е. Леві описує юридичне міркування як «процес у три кроки» («*three-step process*»), де «спочатку визначається подібність між випадками; потім встановлюється правило закону, що було використане в першому випадку; потім дане правило закону застосовують до іншого випадку» [6, с. 2]. При цьому неявно припускається, що, як тільки визнана подібність між випадками, юридичне міркування зводиться до створення логічно коректної дедукції,

приймаючи положення закону за більший засновок і твердження фактів за менший засновок.

Б. Батлер вважає, що найбільш впливовим сучасним захисником класичної моделі є Роналд Дворкін. Теорія Р. Дворкіна функціонує і як нормативна, і як дескриптивна теорія. У її дескриптивному аспекті ця теорія описує, що саме судді фактично роблять, доходячи до юридичного висновку. Власну версію ухвалення судового рішення Р. Дворкін в «Імперії права» називає «право як порядність». Відповідно до його теорії, узгодженість із минулими судовими рішеннями повинна сприйматися як одна з найважливіших юридичних чеснот. Він пропонує порівняння цього процесу з «романом-ланцюгом», тобто «романом з продовженнями» («*chain-novel*»), щоб обґрунтувати центральну роль прецеденту в праві. Роман-ланцюг – це роман, у якому різними авторами за один раз пишеться лише один розділ.

Після створення кожного нового розділу роман передають новому авторові для подальшої розробки. Р. Дворкін вважає, що в цьому процесі ми звичайно хотіли б, щоб кожен новий автор вважав за потрібне зв'язувати свою розповідь з попередніми і поважати зміст тих частин, що вже закінчені. Автор, який не зважає на це правило, не виконує належним чином свою роль. Р. Дворкін наголошує, що ті ж самі припущення повинні керувати юридичним світом і, зокрема, діяльністю судді. Таким чином, кожен новий випадок походить на новий розділ в романі-ланцюзі [12, с. 237]. На думку Б. Батлера, попри те, що Р. Дворкін заперечує чисто дедуктивістську картину, запропоновану К. К. Ленгделом, і закликає зважати на моральний вимір в додаток до традиційних юридичних матеріалів і методів, він все ж залишається прихильником класичного погляду на прийняття судового рішення.

Р. Дворкін твердить, що на відміну від постулату позитивістів, які вважають, що право складається тільки з *правил*, окрім них правові системи містять ще й *принципи*. На його думку, *принципи права – це моральні судження*, слухність яких проілюстрована, підтримана чи обґрунтована офіційними актами в минулому (текстами законів, судовими постановами, конституціями). На відміну від правил, принципи мають не технічну, а філософську природу. «“Принципом” я називаю норму, якої слід додержувати не тому, що вона наблизить або гарантуватиме виникнення бажаної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що вона є вимогою справедливості, чесності чи якогось іншого морального виміру» [3, с. 47].

Різниця між принципами та правилами проявляється в логічній відмінності, що стосується ступеня їхньої універсальності і мети. «Обидва набори норм указують на конкретне рішення щодо юридичного обов'язку при конкретних обставинах, але вони відрізняються за характером заданого ними напрямку» [3, с. 50].

Р. Дворкін обґрунтовує необхідність дотримання та застосування суддями правових принципів, які склалися історично і уже «вмонтовані» у правову систему. Величезну роль у цьому імпліцитному процесі відіграли рішення Верховного Суду США. Р. Дворкін підкреслює, що протягом усієї історії його судді займалися саме *моральним прочитанням* (тлумаченням) Конституції при

розгляді конкретних складних справ, щодо яких не було ясного і однозначного рішення через відсутність прецедентів чи прямої вказівки в Конституції або в чинних статутах.

У цьому зв'язку й виникає питання про розгляд складних справ і особливо про розгляд конституційних справ. Р. Дворкін цитує посилання на принципи із різних судових рішень на кшталт: «Ми повинні взяти до уваги загальний *принцип*, згідно з яким за відсутності шахрайства людина, що вирішила не читати контракт перед його підписанням, не може пізніше відмовитися від виконання зобов'язань за цим контрактом»; «При застосуванні цього *принципу* важливим фактором є основний догмат про волю правомочних сторін контракту»; «Чи існує *принцип* найбільше знайомий і сильніше вмонтований в історію англо-американського права, ніж основна доктрина, відповідно до якої суди не повинні дозволяти використати себе як інструмент беззаконня і несправедливості?» тощо [3, с. 49-50].

Приклади правил: «На гірській дорозі не дозволяється рухатися зі швидкістю, що перевищує шістдесят миль на годину», або «Заповіт недійсний, якщо його не підписано трьома свідками» [3, с. 49]. Правила містять однозначну директиву «все, або нічого», тоді як принципи потребують додаткового пояснення, чому обраний саме той, а не інший принцип. У випадку *конфлікту між правилами* це приведе до виключення або скасування одного з конкуруючих правил (норми) у складних справах. У випадку ж *конфлікту принципів*, хоча один з них і виходитиме на перший план, але інші принципи не втрачатимуть свого значення.

Р. Дворкін спростовує позицію юридичного позитивізму відносно того, що право повністю складається із правових норм, а судді, вирішуючи судові справи, мають свободу дій тільки тоді, коли жодна наявна норма права не підходить для вирішення протиріччя, яке вони розглядають. Натомість він запропонував альтернативне бачення права, згідно якому ресурси судді «відповідно до права» є більш різноманітними, а процес визначення того, чого саме вимагає право в конкретному випадку, є більш витонченим.

Тому, вважаючи, що слід доопрацьовувати доктрину дискреційного права, Р. Дворкін вносить дві пропозиції. По-перше, на його думку, у складних справах обов'язком судді є не стільки ретроспективне виявлення правил, а й встановлення того, які права мають сторони. По-друге, суддя, діючи на власний розсуд, у своїй аргументації має спиратися на принципи при ухваленні рішення у справі.

У цьому зв'язку Р. Дворкін розглядає іншу проблему, яка полягає вже не у відсутності права при вирішенні складних питань, а в його надмірності. Це ті випадки, коли правові принципи підтримують різні результати, і виникає питання: до якого з них має схилитися суддя? Р. Дворкін пише: «Право діяти на власний розсуд, як дірка в бублику, не існує ніде, крім простору всередині обмежувального пояса. Тому поняття це відносне. Завжди є сенс запитати: «На власний розсуд – згідно з якими нормами?» чи «На власний розсуд – стосовно якого владного органу?» Загалом відповідь на ці питання буде ясною з контексту, але в деяких випадках посадова особа може з однієї точки зору мати право діяти

на власний розсуд, а з іншої – ні. Як це буває майже з усіма термінами, на точне значення «права діяти на власний розсуд» (дискреційного права) впливають особливості контексту» [3, с. 59].

Р. Дворкін вважає, що суддя повинен керуватися наступною стратегією:

1) розглянути розмаїтість поглядів на те, чого вимагає право в даному питанні; 2) відкинути ті твердження, які неадекватні минулим офіційним актам; 3) серед теорій, які адекватно узгоджуються з матеріалами судової справи, суддя має обрати ту теорію, що найкраща з погляду моралі [3, с. 112].

Остання з названих стадій формування судової постанови означає, що моральні фактори відіграють надзвичайно важливу, навіть головну роль у погляді Р. Дворкіна на те, як судді вирішують (і мають вирішувати) судові справи.

Ще один пункт істотних розбіжностей – питання про суддівський розсуд. Р. Дворкін вважав, що у праві крім ясно виражених норм (правил), є явно не виражені правові принципи, які «найкращим чином» узгоджуються з явно вираженим правом і дають йому «найкраще моральне виправдання». Завдяки наявності принципів, право ніколи не є неповним або невизначеним, і судді немає необхідності виходити за межі права і звертатися до законодавців для прийняття рішення у конкретній справі. Згідно Р. Дворкіна, саме моральні принципи і дозволяють суддям вирішувати «складні справи» [12, р. 37–39].

Література:

1. Графский В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В. Г. Графский // Проблемы понимания права : сб. науч. ст. — Саратов, 2007. — Вып. 3 : Право России: новые подходы. — С. 8—18.; 2. Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект / В. Г. Графский // Известия вузов. Правоведение. — 2000. — № 3. — С. 49—64.; 3. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін ; [пер з англ. А. Фролкін]. — К. : Основи, 2000. — 519 с.; 4. Дворкін Р. Цілість права / Р. Дворкін // Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; [пер. з англ. П. Таращука]. — К., 2007. — С. 183—205.; 5. Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Наталия Владимировна Евдеева. — Н. Новгород, 2005. — 187 с.; 6. Леви Э. Х. Введение в правовое мышление / Э. Х. Леви. — М. : Наука, 1995. — 116 с.; 7. Максимов С. И. Современные концепции естественного права: опыт XX столетия / С. И. Максимов // Проблемы законности : республик. міжвід. наук. зб. — Х., 2008. — Вип. 95. — С.81—88.; 8. Філософія права / за ред.: Дж. Фейнберг, Дж. Коулмен ; [пер. з англ. П. Таращук]. — К. : Основи, 2007. — 1256 с.; 9. Berman Harold J. Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History / Berman Harold J. // California Law Review. — 1988. — Vol. 76, № 4 (July). — Pp. 779—801.; 10. Dworkin R. Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution / R. Dworkin. — Cambridge (Ma) : Harvard University Press, 1996. — 416 p.; 11. Dworkin R. Justice in Robes / R. Dworkin. — Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2006 — 295 p.; 12. Dworkin R. Law's Empire / R. Dworkin — Cambridge, massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard university Press, 1986. — XIV, 471 p.; 13. Hale Robert. *Freedom Through Law: Public Control of Private Governing Power* / Hale Robert. — New York : Columbia University Press, 1952. — 550 p.; 14. Integrity [Electronic resource] // Wikipedia : the free encyclopedia. — Mode of access : <http://en.wikipedia.org/wiki/Integrity>. — The titles of the screen.